

Källor – grundvattnets glittrande portar

De är skogens ögon och små portar rakt ner i markens grundvatten. De är också dörrar in till egna ekosystem och till vår egen historia. Dörrar som vi måste vara rädda om. Skogseko utforskade de mörka djupen under ledning av Källakademin.

Ett fjolårshygge längs en skogsbilväg i södra Hälsingland. Riset knastrar under fötterna och allting är ganska brunblekt. Men vid skogskanten på andra sidan kliver vi in i en annan stämning. Ur den tjocka mossmattan glimmar en källa.

- Det här är inte bara en vattenpöl, det är grundvatten som tittar fram. Det är viktigt att skogsbruket förstår det, säger Gunnar Wiklander, ordförande i Källakademin.

Han går med långa jägmästarkliv, i rutig skjorta och höga stövlar. Gunnar Wiklanders intresse för källor föddes på 70-talet när han forskade vid dåvarande Skogshögskolan kring hur skogsgödsling och kalhuggning påverkade nitrathalten i grundvattnet. Det mätte han i källor, som är grundvatten i lättåtkomlig form. Sedan dess har Gunnar undervisat mängder av studenter om skog, mark och vatten, och alltid sjungit källornas lov. Numera är han pensionär och hinner ägna mer tid åt Källakademin, en sammanslutning av människor som intresserar sig för källor ur alla tänkbara synvinklar.

Gunnar plockar fram en termometer ur fickan och sticker ner i vattnet. 7,3 grader. Vanligt bäckvatten är omkring 15 grader så här års. Temperaturen är ett sätt att vara säker på att det här är en källa, som får sitt vatten från djupa, kalla lager nere i marken.

Vattnet är kristallklart, men bäckbotten har en röd glans av järn. Ofta låg gamla kurorter vid järnhaltiga källor, berättar Gunnar. Ju mer illa det smakade, desto hälsosammare trodde man att det var. Folk blev förmodligen lite piggare av att dricka vattnet, om de hade järnbrist.

- Om det här hade legat lite närmare bebyggelse så hade det kunnat vara underlag för en kurort, tror Gunnar. Eller ett spa, som man säger i dag. Här finns nämligen två källor intill varandra, och den andra är en klarvattenkälla, som inte alls är järnrik. Förr trodde man att de två källtyperna var bra mot olika sjukdomar.

Vi fortsätter några meter bort till den andra källan. Här smakar vattnet betydligt bättre än i järnkällan, med en påtaglig arom av... ingenting. Ur det svarta djupet växer en liten vit blomma. Det är bäckbräsma, en av de bästa indikatorerna för källor, enligt Gunnar. Men han blir inte lika glad över att se de grönslemmiga algerna som växer i vattnet. Eftersom han har följt källan sedan 70-talet så vet han att den har varit klar och öppen tidigare.

- Den här källan är nog lite illa ute. Den får sitt grundvatten från hygget och när träden har försvunnit så kommer mycket nitrat ut som övergöder grundvattnet. Antagligen kommer den att hämta sig när träden börjar växa upp igen, men det är inte alldeles säkert. Gunnar har sett källor växa igen efter avverkningar.

Vid den här källan har ändå några träd fått stå kvar mot hygget, och det gör Gunnar nöjd. En skyddszon intill källan gör stor skillnad. Vid järnkällan däremot, har inga skyddande träd lämnats. Här har de gått onödigt nära, tycker Gunnar. Förutom att nitrater kommer ut i vattnet så ändras klimatet i källan. Källarterna är anpassade för ett liv i skugga, och det är inte alls säkert att de överlever i den starka solen som kommer in nu.

Vad ska då en skogsägare tänka på för att skydda sina källor? Det viktigaste är att hålla reda på var man har dem, säger Gunnar, så att man kan märka ut dem inför avverkningar. Många har källor på sin mark som de inte känner till. Därför gäller det att ha källblicken med sig när man är ute och går. Källor är små och inte alltid så lätta att hitta, men en källbäck är lättare att stöta på. Den har klart, kallt vatten, ibland rödaktigt av järn. Källbäckar är ofta ganska små rännilar, med mossor som skiljer sig från mossor i andra bäckar. Ett annat sätt att hitta källor är att titta på kartan efter bäckar som börjar helt plötsligt, i fastmark. Särskilt misstänkt är det om bäcken slingrar lite i början.

Gunnar berättar om när han hittade en källa i Dalarna, där klart vatten rann ut helt oförklarligt på en skogsbilväg. Eftersom det inte fanns någon sjö högre upp så följde han flödet och kom snart till källan. Det var en fin källa som han ville visa sina studenter, men nästa gång han kom dit var området snitslat för avverkning. Runt våtmarken nedanför källan hängde hänsynsband, men kring själva källan som våtmarken kom ifrån fanns inga markeringar.

- Då ringde jag skogsbolaget och sa att om ni snitslar undan källan också så kan jag visa mina elever hur bra hänsyn skogsbruket tar till källor. Och så blev det.

Vad hade hänt om skogsmaskinerna hade kört sönder den där källan, vad är det som gör källorna så viktiga?

Dels är det deras biologiska värden. Källan är ett eget litet ekosystem där speciella insekter, växter och mossor lever. Det är arter som är beroende av en jämn temperatur och fuktighet året om. Att källan håller grundvattnets konstanta kyla kan också vara viktigt för större djur. Under riktigt kalla vintrar och torra somrar finns det alltid öppet, friskt vatten vid källan.

Dessutom är källorna viktiga som symboler, de visar hur det vi gör med marken påverkar vattnet vi dricker. Det sura regnvattnet sipprar genom marken och blir till mineralrikt, rent dricksvatten. Om vi inte har förstört marken.

Men källornas kulturvärden är minst lika viktiga som de biologiska, tycker Gunnar Wiklander.

- De flesta har ingen aning om vad källor har betytt för folk i gamla tider.

Han tar oss vidare till en källa med ett murknande trälock över. Någon gång för mycket länge sedan har någon fodrat källan med sten. Alldeles intill här låg en gammal finnbosättning, berättar Gunnar. Antagligen slog de sig ner här just tack vare källan.

Här är vattnet lite kallare, 6,2 grader. Då har det uppehållit sig länge nere i djupen, vilket antagligen betyder att det har hunnit renas väl och berikats ännu mer med mineraler. Gunnar provsmakar.

- Lite mustigt, antagligen mineralrikt, konstaterar han.

Det är skillnad på smaken, det märkte Källakademin när de ordnade provsmakning av vatten från olika källor. Varje år ordnar de också en exkursion i något svenskt landskap där de reser runt till olika källor som bedöms enligt smak, temperatur, pH, skönhet och en rad andra parametrar. Den som får högst betyg utses till Årets källa under högtidliga former. I år var det en hel buss med 45 deltagare som reste omkring i Värmland. Deltagarna har helt olika bakgrund och olika skäl att intressera sig för källor, från biologi till historia, konst och musik.

Om man är intresserad av mycket så är källor ett bra intresse, för det inkluderar allting, enligt Gunnar Wiklander.

- Källor är en väldigt bra symbol för hur man behandlar vattnet i skogslandskapet. Men de är inte bara vatten, de är en del i vårt liv och våra förfäders.

FAKTA

Källakademin bildades 1978 och har omkring 350 medlemmar. Föreningens mål är att främja intresset för källor, sprida kunskap och se till att källor bevaras och vårdas. Detta gör de bland annat genom resor, seminarier, inventeringar och så kallade källfiranden .

Läs mer på www.kallakademin.se eller i boken Källor i Sverige.

Vad är en källa?

- En källa är grundvatten som kommer upp till ytan. Källvattnet är alltid kallt och klart jämfört med vanliga sjöar och bäckar.

- Källan har en liten källbassäng, precis där vattnet kommer upp.

- Källan ska också ha ett frånflöde. Även om det finns undantag, där vattnet går direkt in i marken.